

Silbermannskolan i grevskapet Bayreuth.

A. Graichen och Ritter.

Gottfried Silbermanns verk avslutades icke i och med hans död 1753, ty, som vi veta hade han samlat omkring sig en mängd lärjungar, vilka han invigt i orgelbyggerikonsten. De flesta av dessa inskränka sin verksamhet till Sachsen och de nordtyska provinserna (Zacharias Hildenbrand, Tobias Schramm, Renkwitz, Köppe, Frederici, Casparini m. fl.). Två av hans lärjungar, Johann Jakob Graichen och Johann Nikolaus Ritter, slog sig emellertid ned i grevskapet Bayreuth och grundade där en egen riktning, »Oberfrankiska orgelbyggarskolan», vilken fortgick till långt in på 19-de århundradet.

Graichen och Ritter invandrade 1739 till Bayreuth och slog sig ned i den lilla staden Hof. Till en början företogo de blott reparationsarbeten, men 1741 utfärdade markgreven en privilegiumsurkund åt dem. Likväl erhöilo de ej de första åren det verksamhetsfält de såsom lärjungar av Tysklands största orgelbyggare hoppats på. Sedan markgreven Georg Wilhelm tillträtt regeringen hade kyrkomusiken försummats. De flesta församlingarna ägde dock redan förträffliga orgelverk från barocktiden och således kunde orgelbyggarna endast uppföra ett fåtal egna orglar.

Dessa voro: 1744 Berg vid Hof, 1745 St. Johannis vid Bayreuth, 1747/48 Benk, 1748/49 Trebgast, 1750 Neustädtlein vid Bayreuth, 1753 Baiersdorf, 1754/56 Nemmersdorf, 1756 Bischofgrün, 1757 Kulmach, Spitalkirche, 1759 Lichtenberg, 1760 Wirsberg, 1765 Reform. Kirche zu Erlangen.

Förteckning över Lichtenbergorgelns register.

Tremulant	Calcantenzeichen
Principal, 8 Fus	Bordun, 8 Fus
Octav, 4 Fus	Quintatön, 8 Fus
Quintenbas, 3 Fus	Quinten, Diskant
Koppelflöten, 4 Fus	Octav, 2 Fus
Spitzflöten, 2 Fus	Tertien, Diskant
Tertienbas	Flageolet, 1 Fus
Mixtur, 4 Fach	Posaunenbas, 16 Fus
Subbas, 16 Fus	Octavenbas, 8 Fus.

Registerförteckningen är uppgjord i samma ordningsföljd som andragen äro placerade i spelbordet.

ria, men vidare för att kunna i kollektan uppsända en verksam bön, dock framför allt för att kunna få den rika frukten av det följande mässoffret. Kyries bönekaraktär betonas särskilt av Schindler. Bønnen er, säger han (Liturgi 1928, sid. 247), baade evangelisk og oldkirkelig og fortjener visselig at tjene Kristne til en hyppig »Skudbøn» (Hjaertesuk); den är, heter det vidare, (a. a., sid. 128) Udtrykket for vor »Trængsel, Elendighet og Nød. Att K. e. har betydelse av litania framhåller Eisenhofer (Grundriss der kath. Liturgik 1926, sid. 192). K. e. är, säger han, en bön om förbarmande, som riktas till den treenige Guden och gäller alla den enskildes och hela kyrkans mångfaldiga angelägenheter. (Forts.)

A. O. T. Hellerström.

Graichen och Ritter förblevo oskiljaktiga vänner, vilket med all säkerhet var av största betydelse för deras verksamhet. Utnämnda till furstliga hovorgelbyggare hade de uppsikt över hela grevskapets orgelbyggen. Tyvärr voro båda mycket inbiliska och högmodiga och nedlät sig ej till att bygga mindre verk. (Orgeln i Neustädtlein utgör ett undantag.)

Medan 17:de århundradets orgelbyggare ofta åtog sig flera byggen samtidigt och överlät de mindre verken åt sina gesäller, avvisade Graichen ofta arbeten då han var sysselsatt med en orgel. Graichen och Ritter ville nämligen utföra varje detalj med största noggrannhet.

Av Graichen och Ritters orgelhandlingar finns föga i behåll. Baiersdorferhandlingen innehåller, enligt Hofner, ett blad med följande inskription: >Im Jahr 1753 wurde die Baiersdorfer Orgel den beiden privilegierten Orgelbauern Johann Jakob Graich und Johann Michael (?) Ritter pro 663 fl. 27½ Kr. erst verakkordiert und in diesem Jahr der Anfang gemacht. Anno 1755 war der Bau vollendet und den 24. Juni eingeweiht.>

Disposition.

Principal, 8'	Mixtur, 4 fach	Terz Diskant aus, 2'
Quintaden, 16'	Octavbass, 8'	Flageolett, 1'
Bordun, 8'	Violonbass, 16'	Tremulant
Octav, 2'	Viola di Gamba, 8'	Subbass, 16'
Terz Bass aus, 2'	Octav, 4'	Pedalkoppel
Quint Bass 3'	Quint Diskant, 3'	Calcant.

Wirsbergerorgelns disposition har erhållits ur därvarande pastorats orgelhandling genom H. Hofner. Den lyder:

Principal, 8', engl. Zinn, von	Quint, 3'	} Metall	Tremulant	} Holz
ab ins Ges.	Octav, 2'		Subbass, 16'	
Bordon, 8', Holz	Terz aus, 2'		Octavbass 8'	
Octav, 4'	Flageolett, 1'			
Kleingedackt, 4'	Mixtur, 1 ½, 4 fach			

Verket byggdes 1744 och hade två bälgar. Manualen var kopplad till pedalen. Kostnaderna för detta verk uppgingo till 447 fl. 12 Kr. 300 Taler erhöles orgelbyggarna.

Den lilla orgeln i Neustädtlein vid Bayreuth nedrevs först 1923.

Dispositionen var:

Principal, 8'	Octav, 2'	Subbass, 16'
Gedackt, 8'	Mixtur, 2'	Octavbass.
Flöte, 4'	Tremulant	

Verket hade två bälgar.

Efter Graichens död byggde Ritter blott en orgel; för franska reform. kyrkan i Erlangen. I Sponsels orgelhistoria sid. 139 finna vi följande disposition:

Manual:

Principal, 8 Fus, c1—f3, 2 fach	Quinta, 3 Fus
Bordun, 8 Fus	Superoct., 2 Fus
Quintatön, 8 Fus	Nassat Terz (Sesquialtera c1—f3)
Trompet, 8 Fus, (6' Korpus)	Tertia (aus), 2'
Octav, 4 Fus	Flageolet, 1 Fus
Klein Ged., 4 Fus	Mixtura, 4 fach, 2'

Pedal:

Principalbass, 8'
 Subbass, 16'
 Posaune, 16' (12' Corpus)
 Tremulant
 Kalkantenwecker

Sponsel berättar bl. a.: »Das Werk hat zween Bälge zu 9 Schuhen in der Länge und 4 $\frac{1}{2}$ Schuhen in die Breite und ist von dem erfahrenen Herrn Johann Nikolaus Ritter, Hochfürstl. Bayreuthischen Hof- und Land-Orgelmacher 1764 für 1200 fl. Rhein. verfertigt worden.»

Denna gamla Ritterorgel är fortfarande bibehållen i sitt ursprungliga skick med undantag av några smärre förändringar. Trumpeten och tremulanten äro ur funktion och så gott som förstörda. Basunen i pedalen är något tunn, antagligen till följd av sin korta bågare, f. ö. är den intonerad ungefär som en Dulcian 16'. Principalen i prospektet är endast bibehållen i de övre oktaverna. Den saknar skägg. Stämmorna var för sig klinga utmärkt och tuttit är ljust. Lufttillförseln sker numera medelst en elektromotor. Pedaltasterna äro ovanligt smala; omfånget är C—c1. Manualen är lättspelt trots att verket är omkr. 170 år gammalt.

Innan Graichen och Ritter började sin verksamhet var förhållandet helt annorlunda inom orgelbyggeriet i Bayreuth. Tretzscher hade blott byggt små orgelverk på 5—7 stämmor i bykyrkorna. Själva slottskyrkan i Bayreuth ägde endast ett dylikt orgelverk.

I och med övergången från barocken till rokokoperioden finna vi lyckligtvis ett stigande intresse för kyrkobyggnadskonsten. Många kyrkor ombyggdes och förseddes med läktare. Orglarna hade förut i allmänhet varit placerade vid sidan av altaret. Nu uppflyttades de på vänstra sidans läktare (oftast mellan de båda tornen).

Graichens föregångare grundade blott de stora orglarnas huvudmanual på 8 fots tonhöjd, de enmanualiga orglarna hade alltid haft en 4 fots Principal som huvudstämma. Graichen och Ritter uppställde emellertid alla dispositioner efter Principal 8'. Medan de gamla 4 fots orglarna ägde Oktava 2' och 1', byggde Graichen och Ritter Oktava 4' och Superoktava 2'. Mixturerna använde de ej i 1' utan 2'.

Deras orgeltyp närmade sig Silbermanns, men skiljde sig från hans genom införande av stråkstämmorna: Viola di Gamba, Salicional och Violonbas. Även mindre orgelverk försågos med pedalkoppel. Tills nu hade de oberfrankiska orglarnas manualer genom ett välbråde varit ständigt kopplade till pedalen.

Frågar man sig varför Graichen och Ritter företrädesvis byggde enmanualiga orglar, så finna vi orsaken ligga i speltekniken. Organisterna ville ej ha några tvåmanualiga orglar! I ett oberfrankiskt orgelbrev står, enligt Hofner: »Unsere Organisten verstehen das Spielen auf zwei Clavieren nicht mehr und spielen viel lieber auf einen.» Detta hände några år efter Bachs död! I stället för det tvåmanualiga triospelet hade »dialogspelet» blivit på modet. Kvinten och tersen fingo delade luftlådor och dubbla andrag. Därur uppstodo beteckningarna Kvintbas-Kvintdiskant, Tersbas-Tersdiskant. »Tersdiskant ur 2'» är ej någon nyhet uppfunnen av Graichen och Ritter. Redan Silbermann brukade beteckna

sina tersregister på detta sätt. Med »ur 2'», menas, att tersen hör till 2 fot — till Oktava 2'.

Särskilt påfallande är det sparsamma användandet av rörverk. I Graichen och Ritters orglar påträffas endast i Erlangerorgeln en Trumpet 8'. Oftare använde de Basun 16', men denna var merendels svagt intonerad.

21 år arbetade de båda mästarna tillsammans i Bayreuth. 1760 dog Graichen efter en kort sjukdom.

Ritter hade antagit två lärjungar; Friedrich Heidenreich och Johann Christoph Hacker, båda från Bayreuth. Tillsammans med dessa fullbordade Ritter Wirsbergorgeln, vilken påbörjades av Graichen. 1778 drog Ritter sig tillbaka, han var då 70 år gammal. Hacker och Heidenreich erhöles efter honom privilegiet som hovorgelbyggare.

Ritter dog 1782 i Hof vid Saale.

Wirsbergorgelns disposition:

Principal, 8'	Koppelflöt, 4'	Mixtur, 4 fach
Bordun, 8'	Spitzflöt, 4'	Subbass, 16'
Quintatön, 8'	Flöt allemagna, 4'	Principalbass, 16'
Octav, 4'	Octav, 2,	Tremulant
Quint, 3'	Sifflöt, 1'	

B. Johann Christoph Hacker.

Hackers arbeten inskränka sig mestadels till reparationer och ombyggnader av gamla orgelverk. I Emtmannsberg återfinna vi ett litet orgelverk som Hacker restaurerade 1763. Orgelhandlingen till detta verk lyder: (Avskr. fr. Emtmannsberg gjord av H. Hofner.) »Dispositio organi pneumatici Emtmannsbergiensis. Die Orgel in hiesiger Kirche hat 1 Clavier mit einer langen und drei vollen Oktaven mit ihren Semitoniis und das Pedal mit einer langen oder vollen Oktaven mit ihren Semitoniis, 2 Windladen, 2 Bälge mit einer Falten, 8 Schuh lang und 4 Schuh breit und wurde Anno 1763 von Hr. Johann Christop Hacker aus Bayreuth für 254 fl. 36 1/2 Kr. fränk. inclusive der Schreiner und Schlosser arbeit aufgerichtet.

Disposition.

<i>Manual.</i>	Quintatön, 8', ged. 1 okt., Holz
Principal von engl. Zinn, blank	Diskant, 8' } Zinn
poliert im Gesicht, 4'	Quint, 1 1/2' }
Mixturen von Zinn, 2 fach. 2/3'	
Octave von Zinn, 2'	<i>Pedal.</i>
Kleingedackt, 4' } Holz	Subbass 16'
Grobgedackt 8' }	Tremulant.

Dispositionen baserade han på 4 fots principalen, men förlänade denna en 8 fots ton från c1 för att därigenom giva de övre oktaverna en bättre grund. Särskilt må framhållas att Hacker blott försåg pedalen med en oktavs omfång. Liksom Graichen och Ritter byggde han ej självständig pedal på mindre orgelverk.

Dispositionen till Bindladerorgeln, påbörjad 1775 av Hacker.

<i>Man. I. C—f3.</i>	Octav, 4'	} Metall	
	Quint, 3'		
Principal 8', Z. pol. Ges.	Nassat, 6'		
Bordun, 8', Holz	Octav, 2'		
Viola di Gamba, 8'	Terz aus, 2'		
Flaut traversiere, 8', Holz	Waldflöte, 1½'		
Koppelflöte, 4' Holz	Mixtur, 4 fach, 1', c1 g1 c2 e2		
	Tremulant		
<i>Man. II.</i>	Nachthorn 4'	} Metall	Gelinder Tremulant. Manualkoppel Pedalkoppel Calcantenglocken.
	Octav, 2'		
Principal, 4', Z. pol. Ges.	Quint, 1½'		
Salicional 8'	Flageolett, 1'		
Quintatön, 8'	Cimbel, 2 fach, ½'		

Pedalens omfång sträckte sig från C—f (1 ½ oktav), vilket kan anses ganska egendomligt, emedan 100 år tidigare helt små orgelverk hade en pedal omfattande två oktaver. Pipverket i denna orgel stod på 5 väderlådor. Regerverket var försett med mässingstråd.

Under två år arbetade Hacker på denna orgel och den fullbordades efter hans död 1777 av hovorgelbyggaren Wiegleb från Kulmbach.

C. Orgelbyggarna Heidenreich.

a) Friedrich Heidenreich.

Denne, den andre av Ritters lärjungar, utvecklade en livlig orgelbyggjarverksamhet i kyrkorna omkring Hof. Under de närmaste åren efter sin utnämning till hovorgelbyggare uppförde han orglar i:

Hirschberg a. d. Saale 1777, Hetzelsdorf (för Ritter), Oberkotzau (16 stämmor), Geroldsgrün, Döhlau, Döbrau, Münchberg, Weissenstadt, Ahornberg.

Han gick i sin läromästares fotspår med undantag av stämningen, vilken han företog i kammarton i stället för i korton som Graichen och Ritter. Dispositionerna baserade han på 8 fot och genomförde sina register till d3. Som exempel på hans dispositioner må anföras orgeln i Schwarzenbach a. d. Saale. Den uppfördes 1797 och var ett av hans sista arbeten.

<i>Man. I. (Unteres Klavier.)</i>	Piffaro, 8', 2 fach, 2 Okt., ged.	} Metall
	c1—f3, 2 fach, schwebend Metall	
Principal, 8', C—f3, i. Ges.	Quintatön, 8', C—G Holz, dann Metall	
Quintatön, 16', C—H, Holz, c—f3, Metall	Flaut Douce, 4', Holz	
Salicional, 8', c—g Holz, dann Metall	Nazard, c1—g2, 2 fach, 3' }	
Bordon, 8', Holz	Hohlfloet, 2' }	
Octav, 4'	Mixtur, c2 g2 c3, 3 fach, 1' }	
Nachthorn, 4'		
Quint, 3'		
Octav, 2'		
Flageolett, 1'		
Mixtur, 4 fach, 2'		
C E G C (c1 e1 g1 c2)		
<i>Man. II. (Positiv.)</i>	<i>Pedal. C—f.</i>	
Principal, 4', i. Ges.	Violonbass, 16', Holz, offen	
Flaut Travers, 8', Holz	Subbass, 16', Holz, ged.	
	Principalbass, 8', offen, ged.	
	Basset, weiter Mensur, 4' Holz	
	Manualkoppel Pedalkoppel, Tremulant i båda man.	

b) *Eberhard Heidenreich.*

Friedrich Heidenreichs äldste son Eberhard upptog sin faders mantel som orgelbyggare. Tidigt lämnade han hemmet och for till Leipzig där han erhöll sin utbildning »bei den besten Meistern». Återkommen hem hjälpte han fadern med reparationer av orglarna i Schönbrunn, Weidenberg, Emtmannsberg m. fl.

Eberhard Heidenreich byggde orgelverket i Michaeliskyrkan i Hof. Det uppfördes 1834 och hade 38 register. (Befinner sig ännu i spelbart skick). Varje stämma för sig, så väl som tuttit, besitter en utsökt klangskönhet. Cello 8', Clarinett 8' och Quintenbass 16' äro av yngre datum.

Även Eberhard Heidenreich byggde mestadels sina orglar i trakten kring Hof. Ett av hans första egna orgelverk uppfördes 1812 i Schwarzenbach a. d. Saale. i stället för Friedrich Heidenreichs verk som förstörts av eld. Det erhöll 22 register.

<i>Man. I.</i>	Salicional, 8', Fis—f3	
Principal, 8'	Quintatön, 8'	
Viola di Gamba, 8'	Koppelflöte, 4', Holz	
Rohrflöte, 8'	Nassat, 3'	
Octav, 4'	Hohlflöte	
Waldflöte, 4'	Mixtur, 1', 3 fach, c2 g2 c3	
Bordun, 16', Holz		
Quint, 3'		
Oktav, 2'	<i>Pedal.</i>	
Nachthorn, 4'	Subbass, 16', offen	} Holz
Mixtur, 4 fach, 2', c1 g1 c2 g2	Quintatönbasse, 16'	
<i>Man. II.</i>	Violonbass, 16'	
Principal, 4'	Principalbass, 8', offen	
Flaut travers, 8', Holz		

Manualens väderlådor förfärdigade Eberhard Heidenreich av ek, pipstockarna av lind och pedälväderlådorna av något mjukare träslag. Övertangenterna voro beklädda med vitt ben, undertangenterna med ebenholts.

Betrakta vi Eberhard Heidenreichs orgeltyp närmare måste vi fastställa, att hans orglar i alla hänseenden motsvara fordringarna på »en bra orgel». Särskilt påfallande är den jämna fördelningen av stämmorna i de olika manualerna. Taga vi t. ex. Schwarzenbacherorgeln; där finnas i man. I en 16', tre 8', tre 4', en 3', en 2' och en fyrkorig mixtur 2'; i man. II tre 8', två 4', en 3', en 2', och en trekorig mixtur 1'. I man. I framträder principalklangen mest, i man. II flöjtklangen.

Utän tvivel voro de Heidenreichska orglarna de bästa i Oberfranken. Det hade ej förunnats Graichen och Ritter att bygga större orglar, och Hacker hade mestadels byggt efter organisternas önskningsar. Med namnet Heidenreich nådde emellertid det oberfrankiska orgelbyggeriet sin egentliga höjdpunkt och upphörde i och med Eberhard Heidenreichs död.

Gunhild Schedin.